

УДК 94(420).086+341.174“1990/2015”

ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА РОЗВИТОК СПБО ЄС У КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (1990–2015)

Андрій Грубінко

*Тернопільський національний економічний університет,
вул. Микулинецька, 46 а, м. Тернопіль, Україна, 46020, тел.: (0352) 253614,
e-mail: gav_tnpu@yahoo.com*

Проаналізовано особливості впливу Великої Британії на розвиток Спільної політики безпеки та оборони Європейського Союзу у контексті євроатлантичного співробітництва упродовж 1990–2015 років. Розглянуто витoki формування політики країни щодо військово-політичної інтеграції, динаміку змін політики урядів країни у зазначений період. З'ясовано, що позиція Великої Британії еволюціонувала від категоричного НАТО-центризму до активної, проте суперечливої участі у процесі творення військового виміру євроінтеграції. Керівництво країни різних періодів причетне до стратегічної слабкості Європейського Союзу та залежності від США. Співтовариство та Велика Британія повинні змінити підходи до розвитку системи регіональної безпеки й використати шанс для її повноцінної розбудови у партнерстві зі США та НАТО.

Ключові слова: Велика Британія, Спільна зовнішня політика та політика безпеки ЄС, Спільна політика безпеки та оборони ЄС, євроінтеграція, євроатлантичне співробітництво.

Сучасний кризовий стан системи європейської безпеки є наслідком стратегічних прорахунків у політиці провідних суб'єктів євроатлантичного співробітництва упродовж останньої чверті століття, причому як США, так і європейських держав. Необхідність виявлення та дослідження витоків та характеру цих прорахунків в умовах складної прогнозованості розвитку міжнародних відносин важко переоцінити. Цим зумовлена потреба історичного аналізу еволюції провідних структур європейської безпеки у постбіполярний період (НАТО і Європейського Союзу) в контексті особливостей зовнішньої політики держав-членів. Серед останніх, з огляду на геополітичні характеристики, традиції зовнішньої політики, історичну роль у системі євроатлантичних відносин, вирізняється Велика Британія.

Мета дослідження – виявити і проаналізувати особливості впливу Великої Британії на розвиток *Спільної політики безпеки та оборони* (СПБО) ЄС у контексті євроатлантичного співробітництва упродовж 1990–2015 років. Нижня хронологічна межа визначається зміною уряду Великої Британії та трансформаціями системи міжнародних відносин з припиненням «холодної війни», верхня – сучасною кризою системи європейської безпеки, розвитку СПБО ЄС і завершенням каденції коаліційного уряду Д. Кемерона.

Участь Великої Британії в європейських інтеграційних процесах як предмет дослідження здобув значну популярність серед вчених різних наукових спеціальностей, зокрема й істориків. Насамперед ідеться про зарубіжну історіографію. Однак багатоаспектність проблематики, зазвичай, призводить до

побіжного розгляду питання ролі цієї держави у процесах зародження, становлення і розвитку європейської політичної інтеграції у формі *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ) ЄС*. Загалом означена у назві статті проблематика недостатньо вивчена. Зазначимо найновіші публікації провідних британських дослідників С. Біскопа [8], А. Кіра [9], американського політолога З. Бжезінського [7], провідних російських британістів А. Валусєва [2], Ал. Громико та Н. Капітонової [3], дослідника СПБО ЄС В. Журкіна [4], українських дослідників-європеїстів А. Мартинова [5] та Н. Яковенко [6].

Витоки сучасних тенденцій розвитку системи європейської безпеки сягають періоду післявоєнного облаштування світоустрою у 40–50-х роках ХХ століття. Тоді відбувалися активні процеси пошуків оптимального формату структурного оформлення військово-політичного союзу західних держав в умовах ескалації «холодної війни». Спроби держав Західної Європи створити структури безпеки без участі США зазнали невдачі через їхню післявоєнну слабкість, надмірні національно-державні амбіції та різні міжнародні інтереси. Створення НАТО 1949 року засвідчило неможливість гарантування європейської безпеки в умовах блокового протистояння без сил Сполучених Штатів. Великій Британії довелося швидко переформатувати стратегію регіонального лідерства у сфері безпеки з нереалістичної концепції світової держави на концепції «провідної держави другого рангу» та «особливого» союзника США. Британські ядерні сили, технологічно залежні від США, стали основою ядерного потенціалу НАТО в Європі. Як зазначив професор Н. Яковенко, діяльність Британії в межах НАТО відбувається винятково на тлі «особливих відносин» [6, с. 195]. Керуючись доктриною «трьох сфер впливу» Черчілля, відносини країни з континентальною Європою поступалися пріоритетнішим взаєминам зі США та Співдружністю націй [9, р. 1321]. Запізніле приєднання до ЄЕС 1973 року, що мало за мету компенсувати втрату глобальної ролі королівства, розглядали як засіб урівноваження франко-німецького впливу. Принципами європейської політики держави стали державоцентризм, прагматизм і атлантизм, що унеможливили розгляд політичної складової ЄЕС/ЄС за межами системи атлантичної співпраці.

Прагнучи досягти лідерства в Європі у сфері безпеки та оборони, уряди країни намагалися реалізувати свої концептуальні зовнішньополітичні підходи на європейському та атлантичному напрямках водночас. За ініціативи Британії 1954 року створено Західноєвропейський союз як сателітну щодо НАТО європейську військово-політичну організацію, а в листопаді 1968 року засновано Європейську групу НАТО з центральним офісом у Лондоні, що діяла до 1993 р. і мала завданням загальне посилення Альянсу. Водночас Лондон ще до набуття офіційного членства в ЄЕС активно долучився до створення 1970 року його політичного механізму – системи *Європейської політичної співпраці (ЄПС)*. Його активно використовували британські уряди для підвищення статусу країни на міжнародній арені, насамперед у період правління М. Тетчер. Водночас прем'єр-міністр завжди виступала проти створення політичного союзу з відповідними управлінськими інституціями. ЄПС вперше включено до установчих актів ЄЕС у Єдиному європейському акті 1986 року, де передбачено

розвиток співпраці держав об'єднання з питань європейської безпеки в рамках НАТО і ЗЄС, що відповідало британським інтересам.

Плакаючи ідею атлантизму, офіційний Лондон тривалий час не розглядав ЄЕС/ЄС як механізм вирішення проблем безпеки, проте зі змінами у системі міжнародних відносин йому довелося коригувати свою позицію. Під час правління уряду Дж. Мейджора (1990–1997) відбулася певна лібералізація усталених поглядів британської верхівки на роль Об'єднаної Європи в системі глобальної та регіональної безпеки за збереження ключових принципів зовнішньої політики. Поступово європейський напрям зовнішньої політики стає зоною зосередження міжнародних інтересів держави, а участь у євроінтеграційних процесах політична еліта починає розглядати як механізм посилення її міжнародного впливу. Уряд із застереженнями підтримував франко-німецьку ініціативу створення Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС. Однак, якщо з вимогами погодження зовнішніх політик держав ЄС британці змирилися, то їхнє трактування СПБО розходилося з баченням прихильників автономії Союзу у сфері безпеки. Основою СПБО стали структури ЗЄС, що спрямувало європейську політику в русло концепції «європейської опори» НАТО. Безкомпромісна позиція британського уряду проявилася під час Міжурядових конференцій ЄС у 1996–1997 рр. Вона полягала у запереченні можливості будь-якого поглибленого розвитку військових можливостей Співтовариств.

У другій половині 1990-х років спостерігалася еволюція тактичних підходів уряду країни щодо військово-політичного виміру ЄС від радикального атлантизму до активізації участі в європейській політичній інтеграції. Цьому сприяли прагнення посилити вплив держави на європейські процеси в умовах відмови від входження до зони євро і переорієнтація зовнішньополітичних пріоритетів США з Європи в регіон Центрально-Східної Азії та Близького Сходу. Підписання британо-французької декларації в Сен-Мало 4 грудня 1998 р. дало старт процесу створення автономних європейських збройних формувань. Документ передбачав надання можливості Союзу діяти військовими засобами для врегулювання міжнародних криз, в яких не задіяна НАТО, і передачу функцій ЗЄС структурам ЄС. Двосторонні ініціативи щодо *Європейських Сил швидкого реагування* (ЄСШР) затверджені рішеннями самітів Європейської Ради в Кельні та Хельсінкі 1999 року. Тактичні зміни у європейській політиці Великої Британії, що відповідали американській стратегії цілісності безпекових структур Заходу і були покладені в основу співпраці між ЄС та НАТО на основі принципу «розподілу ролей» (домовленості «Берлін-плюс» 2002–2003 рр.). Альянс зберіг функцію ударної сили під час розв'язання військових конфліктів, а на ЄС покладено завдання проведення поліцейсько-миротворчих і гуманітарних місій.

Поступки британського уряду не означали зміни головного принципу зовнішньої політики – збереження атлантичної солідарності на основі «особливих відносин» зі США. У принципових питаннях Лондон завжди виступав на боці Вашингтона, що підтвердило поширену серед європейських партнерів думку щодо Британії як «європейського партнера з атлантичною

сутністю» [6, с. 254]. Завдяки позиції Т. Блера заветовано ініціативу Парижа щодо формування європейської армії при підготовці Ніццького договору ЄС 2001 року. Така суперечність позиції лейбористів відображала політичні вагання керівництва США щодо можливості розвитку автономних європейських військових формувань.

Політика наступних урядів Т. Блера засвідчила, що поглиблення участі країни в інтеграційних процесах мало значною мірою декларативний характер [2, с. 143]. Одностороннє рішення щодо участі Великої Британії у війні в Іраку паралізувало СЗППБ. Американська політика в Іраку розколола ряди НАТО. Розширення Євросоюзу, що відбувалося в унісон з розширенням НАТО, обмежувало політичні можливості формування ЄПБО (Європейська політика безпеки та оборони, тодішня назва СПБО), адже нові держави-члени заперечили дублювання функцій Альянсу й послаблення американської військової присутності в Європі. У розпал іракської війни її провідні опоненти в ЄС (Франція, Німеччина, Бельгія, Люксембург) на саміті в Тюрверені висунули ідею створення об'єднаного штабу ЄСШР, розробку концепції Європейського Союзу безпеки та оборони. Хоча нездійсненність пропозицій була очевидною, вони дали очікуваний ефект – Лондон швидко повернувся до діалогу з питань ЄПБО. У своїх мемуарах Т. Блер зазначає: «... Британія потребує Європи, щоб здійснювати вплив і сприяти своїм інтересам. ... Це було практичне питання Realpolitik» [1, с. 566].

Уряд Великої Британії ініціював створення Ради Безпеки ЄС за участю трьох держав, що мала стати керівним органом ЄС між засіданнями Європейської Ради. За ініціативи лідерів держав «великої трійки» (Великої Британії, Франції і Німеччини) розпочато формування європейських оперативних бойових підрозділів кризового реагування. Динамізму ЄПБО надав берлінський неформальний саміт лідерів перелічених країн у грудні 2003 р., на якому досягли принципових домовленостей щодо надання можливостей ЄС планувати і проводити військові операції без підтримки НАТО. Консенсус провідних держав Євросоюзу забезпечив можливість прийняття Європейської стратегії безпеки у грудні 2003 року. Велика Британія стала активним учасником гуманітарно-поліцейських місій ЄС. Водночас керівництво королівства залишалося вірним стратегічній лінії щодо недопущення створення європейської армії з окремими наднаціональними органами управління та автономним військовим штабом. Позбавлений стратегічних засобів прямого військового впливу, Європейський Союз у рамках ЄПБО законсервовано як допоміжну для НАТО організацію з аморфними та обмеженими функціями попередження конфліктів, поліцейського регулювання на постконфліктних територіях і гуманітарної допомоги.

Лісабонський договір ЄС, ставши черговим компромісом між позиціями держав-атлантистів на чолі з Великою Британією та європеїстів, очолюваних Францією і ФРН, не сприяв кардинальному посиленню СЗППБ, а військово-політична інтеграція у формі СПБО залишилася на рівні міждержавного співробітництва. Слабкість європейських структур безпеки підтверджує

відсутність у європейців стратегічного бачення шляхів протистояння новим загрозам і неспроможність конкурувати зі США у цій сфері. Європейський Союз значно відстає від США за усім комплексом військових ресурсів, що зумовлює його підпорядковане становище та залежність від НАТО. Наприклад, 2012 року військові видатки США сягали 682 млрд дол. США, 26-ти країн-учасниць СЗППБ ЄС (Данія не бере участі в СПБО) – 189,6 млрд дол. США [12, с. 2; 10, с. 4]. На політичному рівні свідченням цьому стало повернення «атлантичної дисидентки» Франції до військових структур НАТО, офіційно проголошене 2009 року. Як зазначив З. Бжезінський, «Європа мусить визначити свій політичний статус, і при цьому далі залежати від Америки заради власних інтересів» [7, с. 81].

Формування нових загроз міжнародній безпеці у зв'язку з радикалізацією ісламського терористичного руху та агресією Росії проти України засвідчили, що Європі вже не варто абсолютно покладатися на військову допомогу США. Першим реальним свідченням небажання американців наодинці вирішувати європейські проблеми стала військова кампанія в Лівії 2011 року. Неможливість дійти консенсусу серед держав ЄС щодо здійснення операції проти режиму М. Каддафі через вето Німеччини та пронатівську позицію Британії вкотре засвідчили неспроможність СПБО стати дієвим механізмом забезпечення безпеки Об'єднаної Європи та найближчої периферії. Не стала винятком ситуація навколо українсько-російського конфлікту, коли деякі держави ЄС, маючи національні економічні та геополітичні інтереси у співпраці з Росією, де-юре засудивши дії агресора через інституції Союзу, де-факто проводять політику розвитку двосторонньої співпраці з ним. Реальний розвиток СПБО відбувається на рівні регіональної кооперації окремих держав (наприклад, франко-британські військові програми, франко-німецько-польський формат «Веймарського трикутника», північноєвропейська програма «NORDEFCO»), які нехтують передбаченим правом ЄС механізмом «постійної структурної співпраці». Створювані з 2005 року замість проваленої програми ЄСШР міждержавні оперативні бойові групи кризового реагування так і не задіяли жодного разу в бойових операціях. Фактично наявні ознаки маргіналізації СЗППБ Євросоюзу. Як зазначив А. Мартинов, «ЄС становить конгломерат держав, у яких відсутня спільна політична воля» [5, с. 68].

Непрості часи переживає і НАТО, перебуваючи у стані стратегічної кризи. Організація ще у 1990-х роках втратила глобальну стратегічну мету – протистояння Радянському блоку, а намагання переорієнтувати діяльність на арену системного вирішення новітніх проблем безпеки за межами Європи натрапило на небажання США ділитися сферами впливу в регіоні Близького Сходу та Центральної Азії з широким колом партнерів по організації (винятком стала лише Велика Британія як найближчий союзник з відповідними ресурсами). Альянс страждає від недостатньої участі держав Європи у забезпеченні його структур в умовах прагнення американців передати ініціативу щодо захисту рубежів Європи в руки самих європейців. Серед провідних членів організації лише США і Велика Британія забезпечують передбачений необхідний рівень

військових видатків на рівні 2 % ВВП. НАТО на 2/3 фінансують за рахунок США.

Перспективи збереження тотальної залежності Європи у сфері безпеки та оборони від американського союзника є нереалістичними. Однією з причин невизначеного стану відносин НАТО–ЄС є неоднозначна позиція США щодо політики ЄС у сфері безпеки та оборони [4, с. 9]. Як наслідок, вони перебуваючи у перманентній ролі «швидкої допомоги» для врегулювання проблем у центрі та найближчій периферії Європи (конфлікти на Балканах, у Сомалі, Лівії, Сирії, під час подій «Арабської весни», а тепер – в Україні). Російсько-український конфлікт може стати стимулом для розвитку НАТО у період відносного завмирання розвитку організації. Альянс знаходить своє покликання військового перебування в Європі, втрачене з завершенням «холодної війни». Це вигідно самим європейцям, які не створили нових механізмів гарантування власної безпеки за відсутності прямих військових загроз, віддавши перевагу традиційним атлантичним структурам. Вони не в змозі захистити себе від збройної агресії зі Сходу. В Європі для власного захисту та повномасштабного розгортання сил за межами континенту достатні військові ресурси мають лише Велика Британія та Франція (з технічними обмеженнями), що історично перебувають на різних рівнях лояльності до Вашингтона. Тому для США важливі союзницькі відносини з Великою Британією як членом ЄС, який розділяє їхні погляди на європейську безпеку. Як зазначає Н. Яковенко, «Велика Британія залишається головним об'єднуючим елементом у співпраці США–ЄС» [5, с. 231].

В умовах нездатності більшості країн ЄС вносити дієвий вклад у розвиток військової регіональної співпраці, перспективи ЄС у сфері безпеки значною мірою залежні від політичної волі та бажання Великої Британії проявити лідерство у європейських справах, адже вона разом з Францією забезпечує 50 % фінансування СПБО [8, р. 1312]. Згідно з даними Європейського оборонного агентства, Велика Британія залишається лідером з витрат на розвиток європейської оборони [11, с. 4]. Без участі її фахівців не обходиться практично жодна гуманітарна місія чи миротворча операція Євросоюзу. Однак, незважаючи на вагомий лідерський потенціал Великої Британії у сфері СЗППБ ЄС, з часу приходу до влади консерваторів на чолі з Д. Кемероном позиції країни стали особливо непевними, а її роль у стратегії розвитку Євросоюзу знижується [3, с. 17]. Наявний функціональний парадокс. Британський уряд залишається активним учасником процесу формування спільної позиції ЄС на міжнародній арені і часто виступає від імені ЄС з різних питань міжнародної політики, проте однією зі сфер доцільного скорочення витрат об'єднання вважають саме СЗППБ, насамперед СПБО. Об'єднання почуло категоричне «ні» Д. Кемерона ініціативам щодо створення об'єднаних збройних сил ЄС, сказане на саміті в Брюсселі 20 листопада 2013 року. Аналіз європейської політики чинного уряду дає підстави стверджувати, що королівство, маючи відповідні ресурси, втрачає можливість очолити інтеграцію у сфері зовнішньої політики та безпеки в умовах загальної кризи розвитку ЄС.

Отже, в умовах міжнародних дискусій останніх двох десятиліть з проблем формування військово-політичного виміру Європейського Союзу важливу роль відіграла позиція Великої Британії, яка еволюціонувала від категоричного НАТО-центризму до активної, проте часто суперечливої участі у процесі творення військового виміру євроінтеграції. До британських інтересів належить його контрольованість і поміркованість. Водночас керівництво країни різних періодів причетне до стратегічної слабкості Об'єднаної Європи та залежності від США, зберігаючи лідерський потенціал у сфері СПБО. Загострення кризи системи європейської безпеки у результаті російсько-українського конфлікту вигідні Великій Британії з огляду на такі аспекти: відбувається часткова європейська реорієнтація НАТО і США; увага європейців зміщується з проблем розвитку військово-політичних можливостей ЄС у формі СПБО до традиційних атлантичних структур континентальної безпеки; виникає нагода для відновлення впливу країни в регіоні Центрально-Східної Європи та ЄС загалом. Незважаючи на глобальне позиціонування і статус союзника США, політичні та економічні інтереси змусять Лондон зберігати місце повноправного члена ЄС, зв'язок з яким став вагомим чинником формування його міжнародного статусу. Сучасні міжнародні реалії вкотре доводять, що альтернативи посиленню європейських військових можливостей немає. Тому Співтовариству та Великій Британії варто змінити підходи до розвитку системи регіональної безпеки і використати шанс для її повноцінної розбудови у партнерстві зі США та НАТО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Блер Т. Шлях* / Т. Блер ; [пер. з англ. П. Тарашук]. – К. : Темпора, 2011. – 848 с.
2. *Валуев А. В.* Европейское направление внешней политики Великобритании при «новых лейбористах» : дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15 / Антон Вадимович Валуев. – М., 2007. – 188 с.
3. Дилеммы Британии: поиск путей развития : монография / под ред. Ал. А. Громыко (отв. ред.), Е. В. Ананьевой. – М. : Весь Мир, 2014. – 480 с.
4. *Журкин В. В.* Военная политика Евросоюза: монография / В. В. Журкин. – М. : Международные отношения ; Институт Европы РАН, 2014. – 256 с.
5. *Мартинов А. Ю.* Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті роки ХХ ст. – 10-ті роки ХХ ст.). Погляд з України : монографія / А. Ю. Мартинов. – К. : Інститут історії України НАН, 2009. – 262 с.
6. *Яковенко Н. Л.* Велика Британія в міжнародних організаціях : навчальний посібник / Н. Л. Яковенко. – К. : Київський університет, 2011. – 400 с.
7. *Brzezinski Z.* Strategic vision: America and the crisis of global power / Z. Brzezinski. – New York : Basic Book, 2012. – 208 p.
8. *Biscop S.* The UK and European defence: leading or leaving / S. Biscop // International Affairs. – Oxford : The Royal Institute of International Affairs, 2012. – № 88:6. – P. 1297–1313.
9. *Cyr A.* Britain, Europe and the United States: change and continuity / A. Cyr // International Affairs. – Oxford : The Royal Institute of International Affairs, 2012. – No 88:6. – P. 1315–1330.
10. *Defence Data 2012* / Edited by E. Platteau. – Brussels : European Defence Agency, 2013. – 32 p.
11. *Guzelyte S.* National Defence Data 2012 of the EDA participating Member States / S. Guzelyte. – Brussels. – February 2014. – 32 p.
12. *Trends in world military expenditure, 2012* / SIPRI. – April 2013. – 8 p.

Стаття надійшла до редколегії 21.04.2015

Прийнята до друку 15.05.2015

**THE INFLUENCE OF GREAT BRITAIN ON DEVELOPMENT CSDP OF EU
IN THE CONTEXT OF EURO-ATLANTIC COOPERATION (1990–2015)**

Andriy Hrubinko

*Ternopil National Economic University,
46 a, Mykulynetska Str., Ternopil, Ukraine, 46020, tel.: (0352) 253614,
e-mail: gav tnpu@yahoo.com*

The present research analyzes features of Great Britain's influence on development Common Security and Defence Policy of European Union during 1990–2015 in the context of Euro-Atlantic cooperation. Sources of forming countries policy in relation to military-political integration, dynamics of changes in the policy of government in indicated period are considered. Britain's position evolved from categorical NATO-centrism to active, but contradictory participation in the process of creation military measuring of EU. Countries guidance of different periods relates to the strategic weakness of European Union and dependence from the USA. European Community and Great Britain must change approaches to the system of regional security and use a chance for it valuable development in partnership with the USA and NATO.

Key words: Great Britain; Common foreign and security policy of EU; Common Security and Defence Policy of EU; Euro-integration; Euro-Atlantic cooperation.